

Marjatta Rahikainen
 Medelålders kvinnor på
 arbetsmarknaden
 i 1900-talets Finland

Under de senaste decennierna har livligt forskningsintresse ägnats åt kvinnor i arbetslivet och kvinnornas situation på arbetsmarknaden samt gifta kvinnors dubbla arbetsbörda både i Norden och i övriga Europa. Historikers uppmärksamhet har riktats mot bl.a. jämförelser mellan män och kvinnor (löneskillnader och olika karriärmöjligheter), könssegregering och uppkomsten av yrkesgruppen kvinnliga kontorister (t.ex. Lane 2005; Leminen 1999; Norlander 2000; Rahikainen 2005b; Sundman 1984). Eftersom majoriteten av kvinnor i typiska kvinnoyrken har varit unga och i fertil ålder har detta kanske bidragit till att äldre kvinnor hamnat något i skymundan. Då kvinnors karriärmöjligheter på det hela taget har varit begränsade, tycks det inte heller ha hänt mycket i kvinnors arbete under deras yrkesliv som helhet, till skillnad från män. Arbete och anställning har förmodligen också inneburit någonting annat för äldre kvinnor som skulle försörja sig livet ut än vad de inneburit för unga kvinnor i giftasålder. Äldre kvinnor kunde varken räkna med äktenskap eller ett helt nytt yrke.

Jag har i andra sammanhang hävdats att det som vi numera kallar åldersdiskriminering kan spåras längre tillbaka i tiden än många av oss förmodligen har tänkt sig. Jag har tolkat 1788 års kungörelse "angående skyldigheten att underhålla från den ena till den andra Församlingen inflyttade personer, som sedermera blifvit vanföre och icke kunna sig sjefve försörja" som en legitimering av åldersdiskrimineringen i kungariket Sverige. Under 1800-talet tillämpades denna förordning på olika sätt i olika församlingar, men från och med 1817 års kungörelse angående tiggeriets hämmande intill införandet av den fria flyttningsrätten i 1879 års fattigvårdsförordning var cirka 40 år en vanlig åldersgräns i Finland. Under 1900-talet diskuterades åldersdiskriminering upprepade gånger först av Internationella arbetsorganisationen

(ILO) på 1930- och 1950-talen och senare av Europeiska Unionen (Botelho & Thane (eds.) 2001; Rahikainen 2001).

I Finland har kvinnors deltagande i yrkeslivet sedan länge minskat efter 45–50 års ålder. Till skillnad från den allmänt rådande uppfattningen är detta inte ett fenomen som skulle ha uppstått med välfärdstaten (Rahikainen 2002). Utgående från detta perspektiv ska jag diskutera vad som karakteriserat kvinnors situation på arbetsmarknaden i det skede då deras ålder började motarbeta dem. Jag framlägger först att det på den finska arbetsmarknaden inträffade en förskjutning från unga till medelålders kvinnor under 1900-talets första del, och försöker sedan svara på frågan varför åldersdiskriminering mot slutet av 1900-talet på nytt blev en brännande fråga på arbetsmarknaden.

Från unga till medelålders kvinnor

Traditionellt var flera kvinnoyrken typiska för unga, ogifta kvinnor, eller åtminstone uppfattades de som sådana, vilket syns i begrepp som ”fabriksflickor”. I början av 1900-talet var denna uppfattning i viss mån ännu grundad på verkligheten i Finland, men efter andra världskriget var bilden annorlunda.

Före andra världskriget bestod en betydande del av kvinnors förvärvsverksamhet i Finland av så pass oreglerade, informella, kortvariga och små uppdrag eller gav så små inkomster att de förblev oregistrerade av myndigheterna. Före år 1950, då den första moderna folkräkningen utfördes, är systematiska uppgifter om kvinnors förvärvsarbete (utanför jordbruket) innehållande uppgifter om kvinnors ålder relativt sällsynta. Med tillgängliga statistiska uppgifter som underlag är det ändå möjligt att dra den slutsatsen att under 1900-talets första del inträffade en förskjutning från unga till medelålders kvinnor i arbetslivet – åtminstone i de yrken och städer vi har uppgifter om.

En förskjutning från unga till medelålders kvinnor karakteriserade flera typiska kvinnoyrken (i följande behandlar jag inte jordbruksyrken). I början av 1900-talet var kvinnliga industriarbetare i Finland i genomsnitt unga och också yngre än manliga industriarbetare. I Finland i början av

1900-talet var det ytterst sällsynt med någon som helst pension bland industriarbetare, men ändå fanns det få män eller kvinnor kvar i industriarbete vid 45 år, och mycket få vid 60 år. I de då undersökta branscherna varierade de kvinnliga anställdas medianålder mellan 20–29 år. Efter andra världskriget var medianåldern – på basen av 1950 års folkräkning – hos kvinnorna i industriarbete i genomsnitt 10–15 år högre än vad den hade varit i motsvarande branscher i början av 1900-talet. Medianåldern varierade nu mellan 35–38 år (Rahikainen 2001; Rahikainen 2002).

Sedan sekelskiftet 1900 hade butiks- och kontorsbiträdesyrkena, tidigare helt mansdominerade, så småningom förvandlats till typiska lågavlönade kvinnoyrken (Hentilä 1999). Enligt Lars Svensson (1995) hävdade kvinnor över 30 år bland merkantila kontorsanställda i Sverige i mitten av 1930-talet sig ”bättre i konkurrensen med männen än kvinnor i allmänhet”. Även i Helsingfors år 1930 var kvinnor över 30 år mer frekventa än män bland merkantila kontorsanställda. Å andra sidan tillhörde få kvinnor i kategorin chefskap eller arbetsledare. Drygt en tredjedel av detaljhandelns kvinnliga affärs- och kontorsbiträden var över 30 år, och fastän få av de anställda kvinnorna hade avancerat till ledande positioner var de ändå flera än i de övriga merkantila branscherna (tabell 1).

Tabell 1. Kvinnliga yrkesutövare i detaljhandeln* i Helsingfors år 1930 efter ålder och yrkesställning.

	-14	15-19	20-29	30-49	50-63	64+	totalt	%
självständiga yrkesutövare	1	6	101	726	343	107	1284	13.4
direktörer o. disponenter	0	0	4	11	4	1	20	0.2
högre tekn. o. utbild. funktionärer	0	1	9	5	0	0	15	0.2
kontorspersonal** o. tjänstemän	10	1080	3805	2243	211	23	7372	76.9
arbetsledare o. förmän	0	0	2	6	2	0	10	0.1
arbetare o. tjänstefolk	60	495	202	115	8	6	886	9.2
totalt	71	1582	4123	3106	568	137	9587	100
%	0.7	16.5	43.0	32.4	5.9	1.4	100	

* ”andelshandelsverksamhet o. oklassificerad handel”, ** affärs- och kontorsbiträden.

Källa: FOSVI 71:1, Allmänna folkräkningen i Helsingfors 1930, tabell XII.

År 1950 var kvinnliga butiksbiträden fortfarande i genomsnitt relativt unga: hälften av dem var under 25 år. Ändå var cirka 12 procent av de kvinnliga butiksbiträdena, 15 procent av maskinskriverskorna och 17 pro-

cent av den icke specialiserad byrå- och kontorspersonalen över 45 år, vilket var mycket jämfört med åldersfördelningen i början av 1900-talet. (FOSVI C:102, V delen, tab. 1; Vattula 1989).

Det ligger nära till hands att försöka anknyta en förändring i kvinnors arbetsmarknadsbeteende till deras giftermålsmonster. Tyvärr räcker inte de uppgifter som vi har i Finland till att bekräfta eller underkänna ett möjligt samband mellan dessa två före år 1960. Vad vi vet är att under mellankrigstiden vändes trenden i stadskvinnornas giftermålsfrekvens uppåt ungefär samtidigt som de gifta stadskvinnornas förvärsarbete ökade. År 1920 var 41.2 procent av stadskvinnorna i åldern 20–44 år gifta, tio år senare 45.7 procent. År 1920 var en tiondedel, tio år senare nästan en femtedel av de gifta stadskvinnorna förvärsarbetande. Denna ökning kan inte förklaras med minskad fertilitet, eftersom den hade varit fallande ända sedan 1890-talet (Pitkänen 1981; Tunkelo 1933). Dessa figurer gör gällande att förhållandet mellan giftermålsbeteende och kvinnors förvärsarbete är mera komplicerat än schablonmässiga tankegångar ofta låter oss förstå.

Längre anställningstider?

Hur skulle man då förklara förskjutningen från unga till medelålders kvinnor på arbetsmarknaden? Den enklaste förklaringen förefaller vara det att kvinnor som anställdes i ung ålder helt enkelt blivit äldre med tiden. En annan möjlighet skulle vara att arbetsgivarna börjat anställa äldre kvinnor, och då kanske mera erfarna arbetare, oftare än förut. En tredje möjlighet skulle vara att unga kvinnor börjat undvika vissa branscher eller yrken som sedan karakteriserades av äldre arbetskraft. Och ytterligare en möjlighet skulle vara att det skulle ha rått brist på ung, kvinnlig arbetskraft kring år 1950, och att arbetsgivarna därför skulle ha anställt äldre kvinnor. Däremot ställer jag mig tveksam till att den ökande medellivslängden skulle förklara förändringen, eftersom ålderns betydelse på arbetsmarknaden inte tycks ha varit direkt anknuten till den förväntade medellivslängden (Rahikainen 2001).

De rådte brist på arbetskraft i Finland i början av 1950-talet, vilket måste ha ökat äldre kvinnors chanser på arbetsmarknaden, men ingenting tyder på att det skulle ha rått brist speciellt på unga kvinnor på arbetsmarknaden. År 1950 var andelen förvärsarbetande högre bland kvinnor under 25 år (59 %) än bland kvinnor i allmänhet (53 %). Vid den tiden hade utbildningen ännu inte förlängts till den grad att den skulle ha syns i

unga kvinnors förvärsfrekvens. Om vi ska söka en förklaring till förskjutningen mot medelålders kvinnor bland de yngre årsklasserna, så är den mest sannolika orsaken den att unga kvinnor nu börjat undvika både jordbruks- och industriarbete. Folkräkningen år 1960 visade tydligt att de yngre kvinnorna börjat lämna jordbruket. Även antalet förvärsarbetande kvinnor under 20 år i industriyrken hade sjunkit. Att bli butiksbiträde och sedan försäljerska var ett mera lockande alternativ (FOS VI C:102, V delen, tab. 1; FOS VI C:103, IX delen, tab. 2; Rahikainen 1999; Rahikainen 2002).

Den förklaring som förefaller naturligtast, d.v.s. att kvinnor i arbetslivet helt enkelt hade blivit äldre med åren, gömmer två latenta antaganden. För det första antar man att de medelålders kvinnor som år 1950 var förvärsarbetande i regel skulle ha stannat kvar i arbetslivet efter att de en gång trätt in i yrkeslivet under första hälften av 1900-talet, alltså att kvinnor likt män skulle ha haft långa arbetskarriärer. För det andra antar man att kvinnor med lång arbetserfarenhet skulle ha stannat kvar i de yrken i vilka de klassificerats i respektive undersökningar och statistik. Finns det några grunder för sådana antaganden?

Specifika undersökningar om dessa frågor saknas i Finland, men det finns en del antydningar om att kvinnors anställningstider blev längre under mellankrigstiden. Under depressionen i början av 1930-talet behöll kvinnor i textilindustrin sin anställning bättre än män i processindustrin (Suoranta 2001). Det faktum att andelen gifta kvinnor av de förvärsarbetande kvinnorna ökade i städerna under mellankrigstiden kan tolkas och – tolkades av samtida – så att kvinnor allt oftare stannade kvar i tjänst efter ingånget äktenskap (Tunkelo 1933).

Under mellankrigstiden finns det tecken på att äldre kvinnor ur arbetsklassen sökte sig en mer regelbunden anställning, i stället för att ta tillfälliga uppdrag som tvätterskor eller liknande (Rahikainen 2001b). Det fanns en viss efterfrågan på äldre kvinnor bl.a. i byggnadsarbeten där de anställdes som bruks- eller tegelbärare och hantlangare. Under mellankrigstiden utgjorde kvinnor över 40 år en klar majoritet bland arbetssökande kvinnliga byggnadsarbetare vid Helsingfors stads arbetsförmedlingsbyrå. Under byggnadsindustrins högkonjunktur år 1928 var

sju av tio och under depressionen sex av tio över 40 år. Före depressionen var en fjärdedel av de arbetsökande kvinnliga byggnadsarbetarna gifta och drygt en fjärdedel änkor. Under depressionen steg andelen gifta till drygt två femtedelar medan änkornas andel sjönk till drygt en femtedel (Hannikainen 2004, 112–114).

År 1974 utförde Martti Lähteinen en undersökning bland industriarbetarna i vissa industriföretag i Finland. Resultaten gav klara bevis för att kvinnorna hade lång arbetserfarenhet. Lähteinens slutsatser var att utträde ur arbetslivet var ganska sällsynt bland dem som en gång trätt in i yrkeslivet. Detta gällde i synnerhet för män, men även för äldre kvinnor. Det var ett undantag om en äldre kvinnlig industriarbetare bara hade få års erfarenhet av förvärvsarbete (Lähteinen 1977).

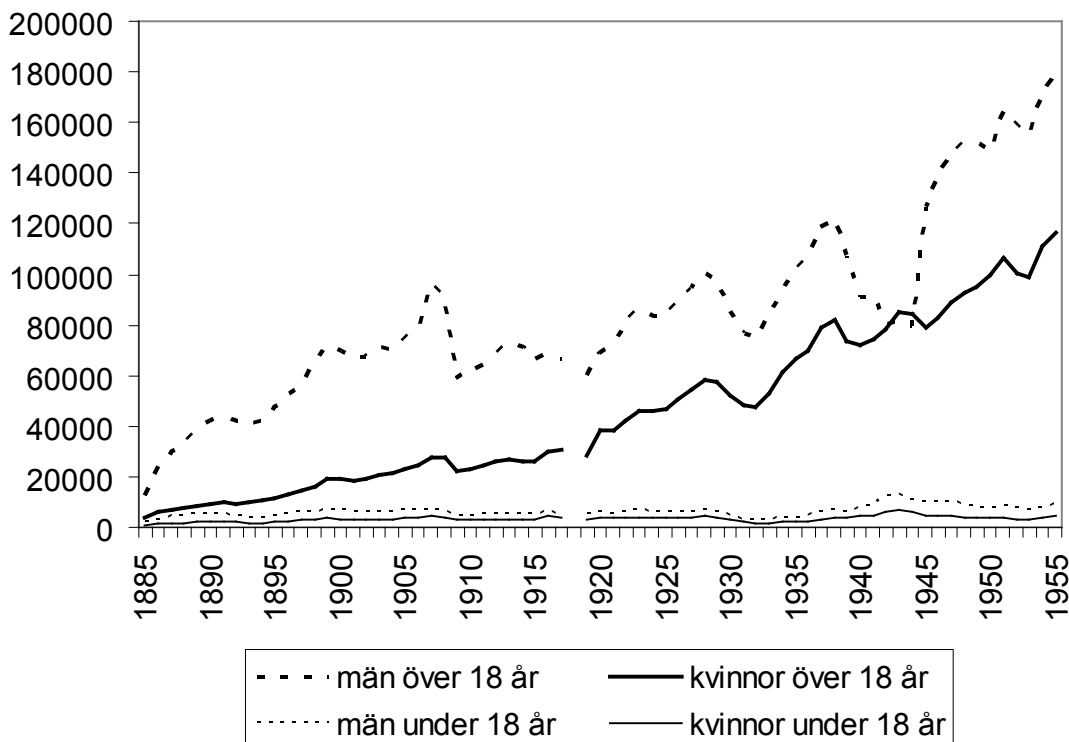
Det faktum att det var sällsynt bland äldre kvinnor att ha bara några få års erfarenhet av förvärvsarbete vittnar om kvinnors ”manligt” långa arbetskarriärer i industrin. Samtidigt kan detta ses som en antydning om att det var in-

te lätt för medelålders kvinnor i att bli anställda i industrin om de tidigare arbetat med annat än industri eller inte alls arbetat förut. Indirekt kan man även dra den slutsatsen att arbetsgivarna föredrog att inte anställa äldre arbetsökande.

Medelålders kvinnor på arbetsmarknaden 1950–1980

Under krigsåren hade kvinnor fått ersätta män i många arbeten, också i den tunga industrin. Efter kriget fanns det många som ansåg att gifta kvinnor borde stanna hemma och lämna sin arbetsplats åt män som kom tillbaka från fronten, men likväl fortsatte de kvinnliga industriarbetarnas antal att öka (figur 1). Visserligen sjönk kvinnornas andel av arbetskraften i en del branscher, men krigstiden hade ändå förändrat inställningen till gifta kvinnors förvärvsarbete. En husmor med förvärvsarbete utom hemmet betraktades nu som en självklarhet (Hentilä 1999, 293–296; Lähteenmäki 1994).

Figur 1. Antal industriarbetare i Finland 1885–1955, enligt kön och ålder.

Källa: Industristatistik 1885-1955, Finlands Officiella Statistik XVIII:2-71.

På 1950-talet väntade man sig att hemmafruar skulle bli allt vanligare i takt med en stigande levnadsstandard (Elfvingen 1955, 142). Detta fick stöd av det faktum att år 1950 var en relativt låg andel av stadskvinnor i bästa arbetsför ålder förvärsarbetande (tabell 2). För år 1950 finns i Finland inga uppgifter om förvärsarbetande kvinnor enligt både ålder och civilstånd. Utgående från information om familjer ("husmoderns verksamhet") kan man uppskatta att omkring fyra femtedelar av alla gifta kvinnor var förvärsarbetande år 1950, men denna höga siffra förklaras av att jordbrukarhustrur var sysselsatta som medhjälpare familjemedlemmar. Om man bortser från jordbrukarhustrurna, var omkring 35 procent av de gifta kvinnorna i alla familjer och nära 40 procent av mödrar i familjer med barn under sju år förvärsarbetande (FOS VI

C:102, VII delen, tab. 2 & 3).

Först för år 1960 finns det uppgifter om gifta kvinnors ekonomiska aktivitet enligt ålder. Utom den yngsta åldersklassen var de gifta kvinnornas förvärsfrekvens konsekvent lägre än för kvinnor i genomsnitt. I städer och köpingar minskade de gifta kvinnornas förvärsfrekvens efter 50 års ålder mycket snabbt. Förvärsfrekvensen bland äldre ogifta kvinnor i huvudstaden Helsingfors var ändå helt i särklass: vid 50 års ålder arbetade ännu nio av tio, och vid 60 års ålder sex av tio av dessa (tabell 2). Även om likväl nio av tio kvinnor i gruppen "övriga", alltså änkor och frånskilda, förvärsarbetade vid 50 års ålder, minskade deras aktivitet klart vid 60 års ålder. Elisabeth Elfvingen (1964, 118) tog då detta som ett tecken på att kvinnor som blivit änkor inte sökte sig till arbetsmarknaden.

Tabell 2. Andelen (%) förvärsarbetande kvinnor av alla kvinnor enligt civilstånd och åldersklass i Helsingfors och Finland 1960.

	15-19	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64	65-69	i allt*
Helsingfors												
alla kvinnor	46.5	73.3	71.8	69.2	69.8	71.7	71.9	68.5	62.0	45.5	21.7	58.4
gifta kvinnor	64.3	62.3	59.7	58.2	58.4	59.7	58.5	52.8	43.0	29.0	10.7	53.2
ogifta kvinnor	45.6	80.2	93.5	94.4	94.7	94.1	92.8	90.6	84.4	65.0	33.4	69.3
övriga	85.0	91.2	94.2	93.0	93.3	92.5	89.8	82.9	71.7	47.0	21.0	52.3
städer o köping.												
alla kvinnor	45.5	66.8	62.5	59.4	59.0	61.2	60.7	57.4	51.0	35.2	15.7	50.0
gifta kvinnor	51.4	53.6	51.2	49.4	48.6	49.9	47.2	41.5	32.7	20.6	8.1	44.5
hela Finland												
alla kvinnor	41.7	60.7	56.9	55.6	57.3	59.5	59.7	56.9	50.6	36.0	19.0	47.2
gifta kvinnor	42.5	46.8	47.2	48.1	50.3	52.0	50.8	46.4	39.2	28.4	16.4	45.0

* inkluderande okänd ålder samt 14 år och över 70 år gamla (de senare i Helsingfors: alla 6.1 %, gifta 4.4 %, ogifta 10.3 %, övriga 4.7 %; i städer o. köpingar: alla 4.5 %, gifta 3.2 %; i hela landet: alla 6.9 %, gifta 7.7 %).

Källa: Elisabeth Elfvingen, "Naimisissa olevien naisten työhönoosallisuus", Väestöntutkimuksen vuosikirja VIII, 1963-1964.

Det verkar som om stadskvinnors relativt låga förvärsaktivitet år 1950 åtminstone delvis skulle ha berott på svårigheter i att ordna barntillsyn. Skillnaden mellan städerna och landsbygden förklarades nämligen med att mödrarna på landsbygden var jordbrukarhustrur som kunde sköta barnen vid sidan av boskapsskötseln. År 1960 var andelen förvärsarbetande kvinnor högre i städer än i

landskommuner i alla åldersgrupper under 60 år (tabell 3). Ännu år 1970 var det fortfarande svårt att kombinera t.ex. industriarbete med familj och småbarn. Kvinnors förvärsarbete i industrin vid 20-35 års ålder sjönk för att sedan stiga på nytt för litet äldre kvinnor innan den föll för gott när kvinnorna hade fyllt 45 år (Lähteinen 1975, 18-34; Ristimäki 1961-1962, 157).

Tabell 3. Andelen förvärvsarbetande kvinnor (%) av samtliga kvinnor enligt åldersklass i Finland 1950–1980.

		15–19	20–24	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	50–54	55–59	60–64	65–69
städer o köping.	1950	55.9	67.8	54.9	52.3	53.8	56.1	56.8	54.5	48.5	37.4	24.3
	1960	45.5	66.8	62.5	59.4	59.0	61.2	60.7	57.4	51.0	35.2	15.7
	1970	35.4	66.0	71.3	71.5	73.7	73.6	70.2	64.8	53.9	31.8	5.8
	1980	17.9	62.4	74.9	78.2	82.5	84.5	81.6	73.1	56.9	29.5	3.6
landskommuner	1950*	57.3		61.1				57.2			..	
	1960	39.1	55.5	52.1	52.6	56.0	58.3	59.0	56.6	50.3	36.6	21.3
	1970	32.0	57.4	61.7	61.1	62.0	60.7	57.8	52.8	44.8	26.4	7.3
	1980	14.5	57.6	71.6	76.0	80.1	80.9	77.2	68.2	51.3	27.4	6.8
hela Finland	1950	53.4	64.4	56.8	57.0	59.1	60.8	61.0	58.6	52.6	42.0	29.9
	1960	41.7	60.7	56.9	55.6	57.3	59.5	59.7	56.9	50.6	36.0	19.0
	1970	33.6	62.6	67.7	67.1	68.4	67.5	64.2	58.9	49.4	29.2	6.5
	1980	16.2	60.7	73.8	77.4	81.7	83.1	79.9	71.1	54.6	28.6	4.9

* Åldersgrupper år 1950 i landskommunerna är följande: 15–24 år, 25–44 år, 45–64 år.

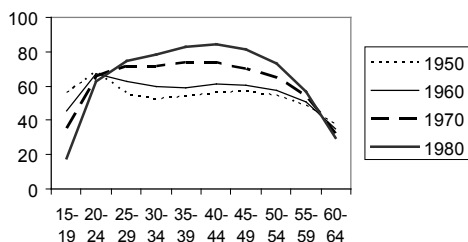
Källor: FOSVI C:102, Band I, tabell I, Band V, tabell 4; C:103, Band II, tabell I, Band VI, tabell C o. 2; C:104, Del II, tabell I; C:106, Del IA, tabell I.

Vad som också står att läsa i tabellen är att frekvensen förvärvsarbetande stadskvinnor ökade konsekvent från år 1950 till 1980 i alla åldersgrupper under 60 år. Detta antyder att den stigande genomsnittliga förvärvsarbetsfrekvensen inte berodde på en förändring i den kvinnliga stadsbefolkningens åldersfördelning utan var anknuten till den socioekonomiska omvandlingen.

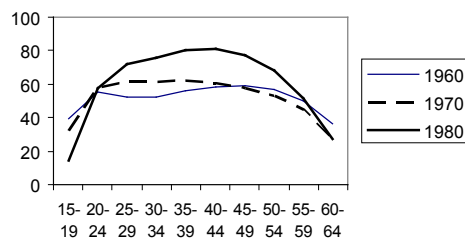
Om man däremot jämför olika åldersgrupper

märker man att år 1950 började stadskvinnors förvärvsarbete minska efter 50 års ålder, och under åren 1960–1980 efter 45 års ålder (figur 2). Innebar detta att kvinnor på arbetsmarknaden blev fr.o.m. 1960-talet betraktade som "medelålders" eller till och med "äldrande" vid 45 års ålder? Det är värt att lägga märke till att stadskvinnors förvärvsfrekvens började sjunka vid 45–50 års ålder redan innan arbetspensioner infördes på 1960-talet.

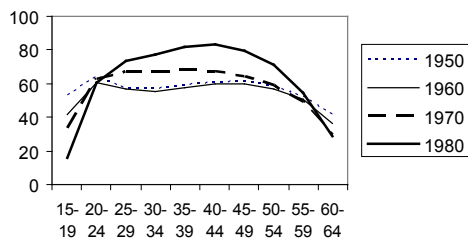
Figur 2. Andelen (%) förvärvsarbetande kvinnor an samtliga kvinnor i samma åldersklass i Finland 1950–1980, enligt ålder och kommunform.

a. städer och köpingar 1950*, 1960, 1970 och 1980

b. landskommuner 1960, 1970 och 1980

c. hela landet 1950*, 1960, 1970 och 1980

* För år 1950 har antal förvärvsarbetande kvinnor i åldersklasser 25–34, 35–44 och 45–54 delats i 5-årsklasser. Källor: se tabell 3.

Yrke och jobb för medelålders och äldre kvinnor

Vad för slags arbete fanns det för medelålders och äldre kvinnor under perioden 1950–1980? Om man bortser från jordbruket var städerskan det klart vanligaste yrket för kvinnor över 45 år. Från 1950 till 1980 var städerskorna typiskt äldre kvinnor: omkring sex av tio, senare fem av tio städerskor hade fyllt 45 år. Det var så det uppfattades också av samtida (Rahikainen 2005b).

Föga överraskande ingick sömmerskans yrke i de fem vanligaste yrkena bland de medelålders kvinnorna. År 1950 var det vanligtvis fråga om traditionella sömmerskor, tio år senare om tempoarbetande sömmerskor i konfektionsindustrin. Vid den tiden hade dessa två yrken skilts åt i statistiken; tillsammans skulle de ha utgjort det fjärde vanligaste yrket bland äldre kvinnor år 1960, som de likväl gjorde år 1970 (år 1980 det sjätte vanligaste). Något mera överraskande är att hembiträdesyrket ingick ständigt i de fem vanligaste yrkena för medelålders kvinnor under perioden 1950 till 1970. Trots att yrket var det vanligaste yrket bland unga kvinnor under 20 år och också uppfattades av samtida som ett

typiskt genomgångsyrke, var faktiskt en fjärdedel av hembiträderna och de övriga kvinnorna i husligt arbete över 45 år (Rahikainen 2006). År 1980 var äldre kvinnor sällsynta bland hembiträden eller motsvarande arbete i privata hem (5 769 eller 2 %), däremot var de vanliga i annat hushålls- och storköksarbete (tabell 4).

Om man ser på medelklassyrken var folkskolelärarinnans tjänst en av de första som blev tillgänglig för kvinnor. Till trygga anställningar kunde man även räkna kontorsarbete. Ännu i början av 1980-talet var risken för att bli arbetslös eller avskedad närmast obetydlig i kontorsarbete, vilket också bekräftats av ett stigande antal kvinnor som åldrades inom yrket. Ökad privat konsumtion förklarar varför butiksförsäljerskans yrke klev från femte till andra plats inom ett decennium. Det intressanta är att yrket tycks ha förlorat något av sin ungdomliga karaktär (tabell 4). Intrycket av att detaljhandeln "föräldrades" förstärks av att år 1970 var drygt tre femtedelar av de kvinnliga detaljhandlarna över 45 år. Detaljhandelns omstrukturering kan skönjas dock i det faktum att tio år senare var bara drygt hälften av kvinnor bland parti- och detaljhandlare under 45 år.

Tabell 4. De fem oftast förekommande yrkena förutom jordbruksyrkena för kvinnor över 45 år i Finland, samt deras andel (%) av samtliga förvärvsarbetande kvinnor med samma yrke 1950, 1960, 1970 och 1980.

1950	%	1960	%	1970	%	1980	%				
städerska	12 306	59	städerska	16 903	64	städerska	27 576	55	städning	40478	46
sömmerska	10 786	33	butiksperson.	11 349	16	butiksperson.	18 807	22	kontorsarbete	29154	20
hembiträde	10 453	25	hembiträde	10 468	26	kontorist	12 838	19	försäljning*	26405	31
folkskolelärar.	4 952	29	kontorist	9 740	19	sömnadsarb.	10198	25	hushållsarb.	23134	28
försäljerska	4 550	12	klasslärarinna	5 830	40	hembiträde	6 958	23	pedagog.arb.	12999	28

* "annat kommersiellt arbete".

Källor: FOSVI :C:102, V delen, tabell 1; C:103, IX delen, tabell 2; C:104, Del IX, tabell 2; opublicerad data ur Folkräkningen FOSVI C:106, Statistikcentralen i Finland.

De medelålders kvinnornas typiska yrken var lågavlönade, som kvinnoyrken också i allmänhet. Med undantag för kanske städerskans och hembiträdets yrken krävde de vanligaste yrkena ändå specialiserad yrkeskunnighet. Formell utbildning krävdes bara av lärarinnor, men i övriga vanliga yrken ökade yrkeskunnigheten med arbetsår och erfarenhet. Före självbetjäningen och streckkoderna behövdes i handeln erfarna försäljerskor och kassapersonal, före datorerna behövdes er-

faren kontorspersonal. Däremot användes inom städningsarbetet då ännu så pass traditionella metoder att vilken kvinna som helst förväntades behärska arbetet. Var det så att kvinnor som efter fyllda 40–45 år försvann från industriarbetet sedan skaffade sig sitt uppehälle som städerskor eller i avlönat hushållsarbete?

Efter kriget, under den ekonomiska tillväxtens decennier var åldern i och för sig inte ett problem för kvinnor som hade fast anställning.

Åldern blev en börda i fall man blev arbetslös eller av någon annan anledning sökte anställning (Lähteinen 1975, 7, 60). Innan allmänna arbetspensioner infördes på 1960-talet var socialbidragen ofta de enda stödformerna för äldre arbetslösa personer i Finland, eftersom betydelsen av den på sparprincipen grundade folkpensionen var alltid mycket liten (Häggman 1997, 57–61). Innan man på 1970-talet började betala arbetslöshetsersättning i pengar, lönade det sig inte för kvinnor att anmäla sig som arbetslösa; dessförinnan var arbetslösheten bland kvinnor för det mesta dold (Elfvingren 1955, 192; Rahikainen 2005a). Det fanns alltså i princip inget alternativ till förvärvsarbete, men det var svårt för äldre personer att skaffa sig en allställning.

Hur kunde äldre kvinnor livnära sig i fall de blev arbetslösa eller miste maken som försörjt dem? För äldre kvinnor ur arbetarklassen var en sannolik lösning, utöver städningsarbete, diverse ströjobb. Det har funnits en viss, om dock begränsad arbetsmarknad för äldre kvinnor i bl.a. byggnadsarbeten, hamnar och sågar. Äldre kvinnor kunde skrapa ihop levebrödet också med en liten tidningskiosk eller mjölkbutik. Sedermera rensade de ökande lönsamhets- och produktivetskraven bort ströjobb, små kiosker, mjölkbutiker och andra liknande inkomstkällor. Utifrån detta kan konstateras att införandet av arbetspensioner år 1961 var av nöden i Finland, eftersom de nischer som funnits för äldre människor på arbetsmarknaden och i detaljhandeln vid det laget försvunnit.

Slutdiskussion: Ålder som ett problem på arbetsmarknaden

Ålder som ett problem på arbetsmarknaden diskuterades i Finland redan på 1970-talet och även tidigare. I dåtidens utredningar citerades undersökningar där äldre personer hade befunnits mindre produktiva i tungt arbete eller tunga arbetsförhållanden. Å andra sidan påpekade man gärna att jämfört med yngre var äldre arbetare mera erfarna och sansade samt hade lägre frånvaro- och olycksfallssiffror (Lähteinen 1977, 49–67). Diskussionen gällde då närmast bara industriarbetare. Varför det?

Jag föreslår att man kan anknyta detta till dåtidens företagsekonomiska teori och praktik. På 1970-talet såg man ekonomin som sammansatt

av den slutna och den öppna sektorn. Ekonomins slutna sektor omfattade den ”icke-konkurrensutsatta” delen av ekonomin, d.v.s. varor och tjänster, både privata och offentliga, producerade för den inhemska marknaden utan konkurrens från utlandet. Inom den slutna sektorn behövde man inte konkurrera på internationella marknader och ännu mindre om internationella investeringar. Då kunde varje kontor, byrå och organisation anställa sin egen städerska och öka kanslipersonalen. Den öppna sektorn bestod av de branscher eller aktiviteter som var öppna för konkurrens från utlandet. På verkstadsgolvet rörde man sig inom den öppna sektorn, och industriarbetarnas produktivitet följdes med noga. Men när man steg in i privata företagskontor beträdde man s.a.s. en intern sluten sektor som inte direkt berördes av konkurrensen från utlandet och där produktiviteten var svårare att mäta. Inom privata företags slutna sektor, kontoret, tycks den offentliga sektorn länge ha fungerat som en förebild för arbetsavtalen och förhållandena, inkluderande anställningstrygghet, tjänsteårstillägg och sociala förmåner.

Den nya arbetslöshetspolitik som introducerades på 1970-talet medförde arbetslöshetspensioner, vilket gjorde det lättare för arbetsgivarna att bli av med äldre anställda. Arbetslöshetspensioners betydelse förblev dock relativt liten på 1970-talet. Först på 1980-talet, som i Finland karakteriserades av gynnsam ekonomisk tillväxt och snabb strukturuomvandling, började de användas systematiskt för att bli av med äldre och mindre produktiva anställda (Hytti 1998, 26, 102–133; Lilja, Santamäki-Vuori & Standing 1990; Rahikainen 2005b). Varför just på 1980-talet?

Utlökaliseringen av industriproduktionen till låglöneländer och den s.k. branschrationaliseringen började i Finland på 1970-talet, med ökade prestationskrav för arbetarna som följd. Inom marknadsföringen, administrationen, planeringen och liknande började rationaliseringen på riktigt först på 1980-talet. Istället för att göra allt inom samma firma började man köpa tjänster från firmor som specialiserade sig på tjänster för andra firmor. Kontorsfolket i privata företag som hittills skyddats från konkurrensen blev nu utsatta för samma typ av produktivetskontroll som tidigare drabbat arbetarna, och med en flexibel arbetstid fick även kontorsfolk klockkort. Med

avancerade dataprogram började både vanligt kontorsfolk och högt utbildade specialister förlora sitt monopol på yrkeskunskap åt maskiner, vilket tidigare skett yrkeskunniga arbetare. Nästa steg i utlokaliseringen medförde en ökad risk för arbetslöshet och ökade ekonomiska risker för enskilda personer i medelklassyrken.

Under depressionen på 1990-talet i Finland blev även högt utbildade nyckelpersoner utlagda från vävlönade anställda till en-mans- eller enkvinnas-firmor som sålde sina tjänster till sin före detta arbetsgivare. De som hade sämre förhandlingspositioner på arbetsmarknaden fick samtidigt erfa att s.k. snuttjobb eller snuttarbete erbjöds i stället för en fast anställning. I mitten av 1990-talet öppnades i Finland alla branscher för utländsk konkurrens enligt normerna och direktiven inom EU. Samtliga branscher, städningen inkluderad, började även konkurrera sinsemellan om internationellt investeringskapital. Då skulle var och ens produktivitet mätas med måttstock av internationella investerare. Det blev svårare för de äldre att hävda sig, och åldersgränsen då det blir svårare att finna en ny anställning förefaller att ha sjunkit.

En liknande historia kunde berättas om de flesta västeuropeiska länder. Kravet på flexibilitet på arbetsmarknaden och ökad produktivitet i arbetet började i alla västländer öka på 1970-talet eller senast på 1980-talet. Ett resultat av denna utveckling var att den ålder då det blir svårare att finna en ny anställning sjönk (Coulson-Thomas 1989; Standing 1986; Standing 1988). På 1990-talet började man allmänt varsebli globaliseringens följdverkan.

I ett längre historiskt perspektiv ter sig 1990-talets arbetsmarknad med kortvariga och otrygga anställningar närmast som en återgång till de förhållanden som rådde i Europa före det första världskriget. Det verkar som om de långa och trygga anställningar som blev vanliga i Västeuropa under det korta 1900-talet – som Eric Hobsbawm kallat perioden från det första världskriget till Sovjetunionens fall – skulle ha varit ett resultat av exceptionellt gynnsamma förhållanden för västeuropeiska länders ekonomi i synnerhet efter andra världskriget. Är det kanske så att de två generationer av förvärvsarbetande kvinnor som under denna period hade sitt levebröd tryggt hela livet ut inte bara var de första men även de sista i sitt slag?

Litteratur

- ALLMÄNNA FOLKRÄKNINGEN I HELSINGFORS ÅR 1960. *Helsingfors stads statistik VII:1, Helsingfors stads statistiska byrå.*
- BOTELHO, L. & THANE, P. EDs. (2001). *Women and Ageing in British Society Since 1500.* Harlow: Pearson Education.
- COULSON-THOMAS, C. (1989). *Too Old at 40? Corby: British Institute of Management Foundation.*
- ELFVINGREN, E. (1955). *Finlands arbetskraft: Struktur och utvecklingstendenser.* Helsinki: Taloudellinen Tutkimuskeskus.
- ELFVINGREN, E. (1964). *Naimisissa olevien naisten työhönsallistuvuus. Väestöntutkimuksen vuosikirja VIII, 1963–1964.*
- FOS (FINLANDS OFFICIELLA STATISTIK) VI 71:1; 71:2; 71:3; 71:4. *Befolkningsstatistik: Folkräkningen i Helsingfors/ Åbo/ Viborg/ Tammerfors den 27. november 1930. Statistiska centralbyrån i Finland.*
- FOS VI C:102. *Folkräkningen 1950, V & VII delen. Statistiska centralbyrån i Finland.*
- FOS VI C:103. *Folkräkningen 1960, IX delen. Statistiska centralbyrån i Finland.*
- FOS VI C:104. *Folk- och bostadsräkningen 1970, Del IX. Statistikcentralen i Finland.*
- FOS VI C:106. *Folk- och bostadsräkningen 1980, opublicerade data, Statistikcentralen i Finland.*
- HANNIKAINEN, M. (2004). *Rakentajat suhdanteissa: Palkat, työttömyys ja työmarkkinakäytännöt Helsingin rakennustoiminnassa 1930-luvun laman aikana.* Helsinki: Suomen tiedeseura.
- HENTILÄ, M. (1999). *Keikkavaaka ja kousikka: Kaupan työ ja tekijät 1800-luvulta itsepalvelu-aikaan.* Helsinki: Edita.
- HYTTI, H. (1998). *Varhainen eläkkeelle siirtyminen – Suomen malli. Sosiaali- ja terveysturvan tutkimuksia 32.* Helsinki: Kansaneläkelaitos.
- HÄGGMAN, K. (1977). *I de stora förändringarnas tid: Folkpensionsanstalten 1937–1997.* Helsingfors: Folkpensionsanstalten.
- KANNISTO, V. & NIEMINEN, M. (1996). *Revised life tables for Finland 1881–1990. SVT-FOS, Väestö-Population 1996:2.* Helsinki: Tilastokeskus-Statistics Finland.
- LANE, L. (2004). *Trying To Make A Living: Studies in the economic life of women in interwar Sweden.* Göteborg: Handelshögskolan vid Göteborgs universitet.
- LEMENIN, P. (1999). *White Collars, Light Dreams: Women Clerks in a Finnish Paper Mill Town after the Second World War.* I M. Hietala & L. Nilsson (red.) *Women in Towns: The Social Position of Urban Women in a Historical Context.* Helsinki-Stockholm: Finnish Historical Society - Stockholms universitet.
- LILJA, R., SANTAMÄKI-VUORI, T. & STANDING, G. (1990). *Unemployment and Labour Market Flexibility: Finland.* Geneva: International Labour Office.
- LÄHTENMÄKI, M. (1994). *Ansiöidit arvossaan: Naimisissa olevat naiset ja palkkatyö 1940-luvun puolivälissä. I R. Parikka toim. Työ ja työttömyys.* Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.

- LÄHTEINEN, M. (1975). *Ikä ongelmana työelämässä. Sosiaalisia erikoistutkimuksia XXXII:44*. Helsinki: Tilastollinen päätoimisto.
- LÄHTEINEN, M. (1977). *Eri ikäisten teollisuuden työntekijäin työpaikkaliikkuvuus, poissaolot ja työttömyys. Sosiaalisia erikoistutkimuksia XXXII:52*. Helsinki: Tilastollinen päätoimisto.
- NORLANDER, K. (2000). *Människor kring ett företag: Kön, klass och ekonomiska resurser. Liljeholms Stearinfabriks AB 1872–1939, Meddelanden från ekonomisk-historiska institutionen vid Göteborgs universitet 77*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- PITKÄNEN, K. (1981). *Avioitumiskäyttäytymisen muutokset teollistuvassa Suomessa. I När samhället förändras – Kun yhteiskunta muuttuu*. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- RAHIKAINEN, M. (1999). *Kaupunkilaisnuorten töitä 1950–1970. I Raimo Parikka (toim.) Suomalaisen työn historiaa: Korvesta konttoriin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RAHIKAINEN, M. (2001). *Ageing Men and Women in the Labour Market – Continuity and Change. Scandinavian Journal of History, 4, 297–314*.
- RAHIKAINEN, M. (2001b). *Herrasväki, työväki ja palkkatyö toimeentulon lähteinä kaupungissa. I M. Rahikainen & T. Räisänen (toim.) "Työllä ei oo kukkaan rikastunna": Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800- ja 1900-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RAHIKAINEN, M. (2002). *Ikääntyvät naiset työmarkkinoilla 1900-luvulla. Gerontologia, 16, 82–91*.
- RAHIKAINEN, M. (2005a). *Women in relief work: Female unemployment in Helsinki before World War II. Scandinavian Journal of History, 30, 159–176*.
- RAHIKAINEN, M. (2005b). *Kuka irtisanottiin, kuka sai jäädä? Naisten pitkät työsuhteet ja eläkkeelle siirtyminen 1980-luvun Suomessa. Työelämän tutkimus, 3, 169–179*.
- RAHIKAINEN, M. (2006). *Kotiapulaisena 1900-luvun kaupunkilaisperheissä. I M. Rahikainen & K. Vainio-Korhonen (toim.) Työtelias ja uskollinen. Naiset piikoina ja palvelijoina keskiajalta nykypäivään*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RAHIKAINEN, M. & RÄISÄNEN, T. TOIM. (2001). *"Työllä ei oo kukkaan rikastunna": Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800- ja 1900-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RISTIMÄKI, T. (1962). *Äitien työvoimaan kuuluvuus ja lasten hoito äidin työssä ollessa. Väestöntutkimuksen vuosikirja VII, 1961–1962*.
- STANDING, G. (1986). *Unemployment and labour market flexibility: The United Kingdom*. Geneva: International Labour Office.
- STANDING, G. (1988). *Unemployment and Labour Market Flexibility: Sweden*. Geneva: International Labour Office.
- SUNDMAN, C. (1984). *Kontorsflickorna – bokstavstangenternas mekaniska pianister. Historisk Tidskrift för Finland, 69, 269–280*.
- SUORANTA, A. (2001). *Lama iski – naiset töihin! 1930-luvun lama ja naisten työmarkkina-asema. I Rahikainen, M. & Räisänen, T. toim. (2001). "Työllä ei oo kukkaan rikastunna": Naisten töitä ja toimeentulokeinoja 1800- ja 1900-luvulla*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SVENSSON, L. (1995). *Befattningssegregering efter kön: Ett bidrag till förklaringen av lönegapet mellan kvinliga och manliga kontorsanställda vid mitten av 1930-talet. Historisk Tidskrift, 115, 277–303*.
- TUNKELO, A. (1933). *Gifta kvinnor såsom yrkesutövare. I Statistiska översikter 1933:10. Helsingfors: Statistiska centralbyrån i Finland*.
- VATTULA, K. (1989). *Lähtöviivallako? Naisten ammatissatoimivuudesta, tilastoista ja kotitaloudesta. I L. Laine & P. Markkola (red.) Tuntematon työläisnainen. Tampere: Vastapaino*.